

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2020

Funda ŞAN

Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi
/ Türkiye
sanfunda@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7357-4668>

Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tefsirin Cümle Yapısı*

Syntax of a Tafsir Written in Old Anatolian Turkish

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 19.10.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 16.11.2020

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2020

Atıf/Citation

Şan, Funda (2020). Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tefsirin Cümle Yapısı, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (4), s. 680-698. DOI: 10.34083/akaded.812634.

Şan, Funda (2020). Syntax of a Tafsir Written in Old Anatolian Turkish, *Journal of Academic Language and Literature*, 4 (4), p. 680-698. DOI: 10.34083/akaded.812634.

<https://doi.org/10.34083/akaded.812634>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

* Bu yazı, 2013 yılında Prizren'de *East of West, West of East International Balkans Conference* adlı sempozyumda yüksek lisans tezimizden ürettiğimiz "About Syntax of Uveys bin Hoca Osman's Tafsir of Amme Cuzu" başlığıyla tarafımızca sunulan bildirinin genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş şeklidir.

Öz

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan eserler arasında Kur'an tercüme ve tefsirleri önemli yer tutar. Bu tercüme ve tefsirlerin kimi tüm Kur'an'ı ele alırken kimi de sadece bir kısmını / bir cüzünü esas alır. Bu cüz tefsirlerinin en bilineni, Kur'an'ın son cüzü, otuzuncu cüzünde yer alan Amme Cüzü tefsiridir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış Amme Cüzü tefsirlerinden biri de Üveys bin Hoca Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ tarafından yazılan Amme Cüzü Tefsiridir. 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen tefsir, döneminin dil özelliklerini iyi yansıtmaları bakımından incelemeye değer mensur bir eserdir. Yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız metnin söz varlığı ve gramer yapısının yanı sıra dikkat çeken dil özelliklerinden biri de metnin cümle yapılarıdır. Devrik cümleler ve Farsça cümle yapılarının bolca yer aldığı eser, adeta vaaz havasında bir konuşma üslubuyla kaleme alınmıştır. Araştırmalarımız sonucunda hakkında ayrıntılı bilgi bulamadığımız müellifin, giriş kısmına düştüğü nottan bir din hocasının oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin de bir hoca olması muhtemel olan müellif, eserini halka hitap eder gibi yazmıştır. Bu konuşma üslubu, doğal olarak söz dizimine de yansımıştır. Kısa kısa ve birbirini takip eden cümleler, bağlaçlarla birbirine bağlanmış; böylece birkaç satırı bulan uzun cümleler oluşturulmuştur. Metnin cümle yapısında karşımıza çıkan devrik ve birleşik cümleler ile cümle başındaki zarf ve bağlaçlarla kurulan cümleler Eski Anadolu Türkçesi döneminin söz dizimi yapısını göstermesi açısından önemlidir. Dört nüshası bulunan eserin Süleymaniye nüshası esas alınarak hazırlanan bu yazıda metinden alıntılanan bazı cümle örnekleri tasniflenerek incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, söz dizimi (sentaks), basit cümleler, sıralı cümleler, birleşik cümleler

Abstract

Among the works written in the Old Anatolian Turkish period, the translations and tafsirs of the Quran have an important place. While some of these translations and tafsirs deal with the whole Quran, others are based on only a part of it. The most known of these partial tafsirs is the Amma Cuzu, which is in the thirtieth part of the Quran. One of the tafsirs of the Amme Cuzu written in the Old Anatolian Turkish period is the one written by Üveys bin Hoca Osman bin Emîr İlyâs bin Evliya. The tafsir thought to have been written at the end of the 14th century and the beginning of the 15th century, is a prose work worth examining because it reflects the linguistic features of its own period. In addition to the vocabulary and grammatical structure of the text that we have prepared as a master's thesis, one of the striking language features is the sentence structures of the text. The work, in which inverted sentences and Persian sentence structures are abundant, was written in a speech style that is almost like a sermon. It is understood that the author, whose detailed information we could not find as a result of our research, was the son of a religious functionary from the note he made in the introduction. The author, who is likely to be a religious functionary himself, wrote his work as if it was addressed to the public. This speaking style is naturally reflected in the syntax. Short and successive sentences are linked by conjunctions; Thus, long sentences containing a

few lines were formed. The inverted and compound sentences that appear in the sentence structure of the text and the sentences formed with adverbs and conjunctions at the beginning of the sentence are important in terms of showing the syntactic structure of the Old Anatolian Turkish period. In this article, the text which has four copies, which was prepared on the basis of the Süleymaniye copy of the work, it has been tried to be analyzed by classifying some sentence examples quoted from the text.

Keywords: *Old Anatolian Turkish, syntax (syntactic structure), simple sentences, sequential sentences, compound sentences*

1. Giriş

İslamiyet'in kabulüyle beraber Türkler, kendileri için yeni olan bir dini öğrenmek, kurallarını yerine getirmek amacıyla İslamiyet'in kitabı olan Kur'an'ı öğrenmeye çalışmışlardır. Ancak Kur'an'ın Arapça olması dolayısıyla Arapça bilmeyen halkın bu kitabı anlayıp kaidelerini yerine getirmesi kolay değildir. Kur'an'ı başlarda sadece medrese eğitimi almış ilim adamları Arapça aslından ve Farsça tercümelerinden okuyabilmekteydi. İslamiyet'in kabulüyle beraber Kur'an'ı daha geniş kitlelerin anlayabilmesi, okuyabilmesi ve dinin gereklerini yerine getirebilmesi amacıyla Kur'an'ı Arapça ve Farsçadan tercüme etme faaliyetlerine başlandı. Bilinen ilk Kur'an tercüme satır arası kelime kelime izah şeklinde tercümelerdir. Kutsal bir metin olan Kur'an'ın tercüme sonunda tahrife uğrayabileceği, halkın yanlış bilgilendirilebileceği ve bundan dolayı işlenecek günah gibi endişeler mütercimleri mealen çeviri yerine kelime kelime çeviri yapmaya itmiştir. Daha sonra yapılan Kur'an tercümelerinde ise tefsir metodu uygulanmıştır. Bu tür tercümelerde, Kur'an'daki sure ve ayetlere yer verilmiş, bu ayet ve sureler gerektiğinde örnekler verilerek uzun uzun anlatılmıştır. Bu tefsirlerin bir kısmı Kur'an'ın bütünü ele aldığı gibi, bir kısmı da bir veya birkaç surenin tefsirinden ibarettir. Bu yazıda ele aldığımız eser de Kur'an'ın tam bir tefsiri değil, sadece son cüzü olan otuzuncu cüzün, yani "Amme Cüzü"nü tefsiridir. Dört nüshası bulunan eserin Süleymaniye nüshası üzerine yaptığımız çalışmada Kur'an'ın Amme cüzü olarak adlandırılan otuzuncu cüzünde yer alan Nebe Suresi'yle başlayıp Nebe, Nazi'ât, 'Abese, Tekvîr, İnfitâr, Mutaffifin, İnşikâk, Burûc ve Târik olmak üzere dokuz surenin yer aldığı kısım dikkate alınmıştır.

Üveys bin Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ'nın telif ettiği dört nüshası bulunan Amme cüzü tefsirinin Süleymaniye nüshasını çalışmayı uygun bulduk. Süleymaniye nüshasının diğer çalışılmamış iki nüshadan daha eski bir döneme ait olması ve kolay okunur, anlaşılır bir dille yazılmış olması etkili olmuştur. Toplam 267 varaktan oluşan nüshanın biz ilk 73 varağını (61b-133b) çalıştık. Bu çalıştığımız bölümün hepsi harekeli olup her bir sayfa 13 satırdan oluşmaktadır.

Metin Allah'a şükürle başlayıp Hz. Muhammed'e, sahabelerine ve ailesine salavat getirildikten sonra müellifin eseri yazma amacıyla devam etmiştir. Daha sonra besmele ile başlanarak sureler ayet ayet açıklanmıştır. Sure ismi verildikten sonra sure hakkında

surenin ne zaman, nerede indiği, kaç ayet ve kelimeden oluştuğu gibi genel bilgiler verildikten sonra ayetlere paralel hikâyeler ve kıssalar anlatılmıştır. Bu hikâyeler anlatılırken farklı müfessirlerin isimleri zikredilmiş, rivayetlerin kimden nakledildiği söylenmiştir.

Eserin yazarı hakkında hiçbir bilgi bulunmasa da adındaki “Üveys bin Hoca Osman” ifadesinden babasının bir din âlimi olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemeldir ki müellifimiz Üveys de bir din âlimidir. Nitekim eserini halka vaaz eder gibi, sanki o sırada cemaatle karşı karşıyaymış gibi konuşma üslubuyla yazmıştır. Pek çok yerde “evet”, “bu meselde söz çoktur ama geri tefsire gelelim” gibi araya sokulan cümleler ve devrik cümlelerle kendini hissettiren bu konuşma üslubu metnin kolay anlaşılmasını sağlamış ve dikkati ayakta tutmuştur.

Metin bir tefsir olduğu için besmeleden başlamak üzere bütün ayetlerin önce tek tek Arap harfli orijinal biçimi verilmiş, sonra ayette anlatılmak istenen tek tek açıklanmış ve ayetle ilgili rivayetler, hadisler uzun uzun anlatılmıştır. Ayetler açıklanırken sık sık “yani”, “şöyle kim” gibi unsurlar kullanılarak ayetin anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ki/kim’li birleşik cümlelerin yanı sıra Türkçe ve Farsça cümle yapılarıyla kurulmuş sıralı ve birleşik cümleler metinde çok kullanılmıştır.

2. Cümle yapıları

Metinde dikkat çeken cümle yapıları kısa ve ardı ardına sıralanan, doğrudan aktarılan cümlelerin yanı sıra ki/kim’li birleşik cümleler, zarflarla ve bağlaçlarla kurulan cümleler gibi çok farklı biçimlerde görülmektedir. Yüksek lisans tez çalışmamız sırasında dikkatimizi çeken bu cümle yapılarını tezimizden aldığımız örneklerle yazı çevrimli biçimde ortaya koymaya çalıştık.

2.1. Basit ve sıralı cümleler

2.1.1 Kısa ve ardı ardına sıralanan cümleler

Halkın, Kur’an’ı daha iyi anlayabilmesini sağlamak amacıyla olsa gerek metinde kısa kısa ve birbiri ardınca sıralanan cümleler geniş yer tutar. Bu durum, eserin yazılış amacının sanatsal bir ürün ortaya koymaktan ziyade bilgi verme amaçlı olduğunu kanıtlamaktadır.

Pes Resül Hâzreti durdı, ol deniz katına vardı, bi-smi’llâhi’r-raḥmâni’r-raḥîm dâdi. Çün Resül Hâzreti bi-smi’llâhi dâdi, Allah dâduğı sâ’at mübârek ağzından bir yeşil kuş çıktı; Aṭâ denizine yöneldi; denize varınca böyüdi; bir bu dünyâca oldı. Ol denize ṭaldı, çok şü götürdi, çıktı. Arş altına vardı, bir kez silkindi; nece yüz bin kaçreler ṭamdı; her kaçreden bir ferişte yaradıldı. (62a/3-8)

Hikāyet: Serîr-i Saķatînün bir şâlih oğlu var-ıdı. Zâhidlerden idi. Yigitliginde dünyâdan gêtđi, atası gendü eli-y-le yudı ve namâzın kıldı ve haķķına kodı. (64a/13-64b/1)

Bir gün Resûl Hazreti eytdi: Baŗa bir minber düzün, aŗa çıkayın, vaż ve naşihat eğeyin. Kocaldum, ünüm çıkılmaz oldu, hem şahâbeler çoğaldılar, ünüm eşitsünler, dēdi. (66a/2-4)

2.1.2. Doğrudan aktarılan cümleler

Eser rivayet tefsir metoduyla yazılmıştır. Diğer bir deyişle, müellif tefsirini oluştururken kendisi yeni bir yorum yapmaktan ziyade kendisinden önce yaşamış müfessirlerin, din âlimlerinin, Hz. Muhammed'in ve sahabenin sözlerini aktarmıştır. Bu sebeple de onlardan alıntılanan cümleler ve hikâyeler anlatılırken genellikle doğrudan aktarma yöntemi kullanılmıştır. Bu aktarma yöntemi çoğu zaman *eydür* “der, söyler”, *eytdi* “dedi, söyledi” sözcüğüyle karşılanmıştır.

Cebrâil eytdi: Birine Aŗa ve birine Cûd ve birine Semâhat dērler, dēdi. (62a/1-2)

Pes Haķ Ta ālā eytdi: Ęy habîbüm, bi-smi'llâhi'r-raĥmâni'r-raĥîm, ümmetünje armađan eletgil.(62b/11-12)

Nēte-kim ĥadîsde gelüpdür, Resûl Ĥazretinden-kim eytdi: Ĥaķ Ta ālânun yüz dürlü raĥmeti vardur.(63b/6-7)

Mücâhid eytdi: Ulu ĥaber dēdügi Ĥurândur. (64a/6-7)

Serîr-i Saķatî eydür: İlerü yörüdüm, oğluma selâm vērdüm, selânum almadı. (64b/3-4)

2.1.3. Konuşma üslubu

Müellif cümlelerini halka hitap eder gibi konuşma üslubuyla yazmıştır.

Evet, her bir sürenün evvelinde bir dürlü şevâb eşidesin.(63a/8)

Bu maķâmda söz çokdur, ammâ gerü tefsîre geledüm. (69b/5)

2.1.4. Devrik cümle yapıları

Metinde konuşma üslubu iddiamızı destekleyen diğer bir cümle yapısı devrik cümle yapısıdır. Metinde bolca kullanılan bu yapıda özne, nesne, tümleçler ve çeşitli kelime grupları yüklemden sonra getirilerek kurallı cümle yapısı bozulmuştur. Bu devrik cümle yapısının diğer bir sebebi de metnin Arapça cümle yapısının etkisi altında olmasından kaynaklanmaktadır. Ayetleri açıklarken birebir çeviri yapma gayreti içinde olan müellif cümlelerini de Arapça cümle kuruluş sırasına göre vermiştir.

Şükür ve sipās ve ḥamd u bî-kıyās ol pādīşāhlar pādīşāhına ki bize imān rūzī kıldı ma rifet birle. (61b/2-3)

Şol 'Aṭā ve Cūd ve Semāhat denizlerin ki gördüy, bi-smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm diyenleründür şıdık-ıla ve ihlāş-ıla ve itikād-ıla.(62b/13-63a/1)

...ya nī va de kılduk size yakın 'azābı göstereven dēyü. (77b/3-4)

"Kallā saya lamūna" dēdügi işāretdür müşriklere. (65a/12-13)

Evvel mu'āmele bu kim Ḥaḫ Ta ālā gendü-y-ile münācāt rūzī kıldı namāzda. (117a/7-8)

Ol vaqt-kim Ḥazret-i Risālet mirāca çıkıdı ūrş altında üç deniz gördi nūrdan. (61b/13-62a/1)

Nēce aldanmışlar perde altında örtünmişdür, aldanduklarını bilmezler ġāfilliklerinden.(105b/11-12)

Budur "summa kallā saya lamūna" ma nīsi.(66b/8-9)

...ya nī daḫı yaratdum sizi çift çift erkeklü dişilü.(69b/11)

...ya nī daḫı kılduk uyku tenlerünüz için. (69b/12)

...daḫı kılduk gēceyi örtü. (70a/2)

Bir rivāyetde gelür kim 'arşuḫ sağ yanında nūrdan bir ırmaḫ vardur yēdi deniz ululuġınca. (76a/7-8)

Ve bir nēceler eytdiler: İvaż ve cezādur ol eyü 'ameller ḫadarınca. (75b/2)

Arapçadan birebir çeviri yapılarak kurulan cümleler:

...wa ca alnā sirācan vahhācan; ve daḫı kılduk biz güneşi aydınlı. (70a/8-9)

...wa anzalnā mina'l-muşirāti mā'an saccācan; ve daḫı ēndürdük biz şıkcılardan, ya nī bulutlardan dökülici şuları. (70a/1-11)

Bir örnekte ise isim+filden oluşan birleşik yapılarda normalde isim soylu sözcüğün (yazuk "günah") önünde kullanılması gereken miktar zarfının (çok) isimden sonra, fiilin hemen önünde bulunması dikkat çekicidir.

Yazuk çok işlemek gönli dūrür, ya nī yoḫarusın aşığa ve aşığasın yoḫaru ēder. (112b/7-8)

2.1.5. Soru cümleleri

Metinde anlatılanların etkisini artırmak ve dinleyenin/okuyanın dikkatini çekmek amacıyla sık sık soru cümleleri kullanılmıştır.

Ben eytdüm: Ey gözüm nûrı ve gönülüm yemişi, ciğer-goşem, niçün atan selâmin almazsın? (64b/4-5)

Ey oğul, Hâk Ta âlâ senüñ-ile ne işledi? (64b/7)

Hâk Ta âlâ eydür: Yeri size döşek kılmadum mı? (69b/6-7)

...ya nî dahı tağları yer dolansun dëyü mıhlar kılmadum mı? (69b/8)

Râvî eydür: Hasana şordum-kim tamu ehline Kurân içindeki korkulu ve yavuz âyet kañıdır? (74b/7-8)

Ey benüm yârenlerüm, sizün kañunuzda fakîr kimdür? (78b/12-13)

Ey gürdan kopmağa ve kıyâmet günine inanmayanlar, sizi yaratmak mı düşvârdur yoğsa gögi yaratmak mı? (90a/5-6)

2.2. Birleşik cümleler

2.2.1. Ki ve kim ile kurulan birleşik cümleler

Bir ana cümle ve bir yardımcı cümleden meydana gelen Farsçadan Türkçeye geçmiş cümle tipidir. Türkçede kural olarak önce yardımcı cümle sonra temel cümle gelmesine karşın *ki*'li birleşik cümlelerde bu sıra tam tersi şeklindedir. Yardımcı cümle temel cümlenin öznesi, nesnesi, yüklemi ya da herhangi bir ögesi olabilmektedir.

Gördüm ki mütekkaddimler her biri bir yâdigâr komışlar. (61b/8-9) (nesnesi)

Bu za fî dahı bu Türki 'Amme tefsîrin düzem-ki cân deger ola (61b/9-10) (zarfı)

Size de anca nesnelere bağışlayam ki siz de benden hoşnûd olasız. (64a/12) (niteleyici)

Şöyle bilürem-ki "ahkâb"uñ birisi seksen yıldur. (72b/7-8) (nesne)

Ol gün ki şûr ürele siz gürunuzdan kopup bölük bölük gelesiz. (71a/2) (gün isminin niteleyicisi "sur'a üflenecek gün")

Zihî sa âdet senüñ yâ mü'min-ki Hâk Ta âlâ saña bunuñ gibi sa âdetler rûzî kıldı. (63a/5-6) (sebebi)

Ben 'Amme süresinüñ şevâbiyam ki dünyâda beni okurduñ. (65a/4) (sıfatı)

"Kallâ saya lemûna" dedügi oldur ki bir za fî âdem kim kırk yıl Mekke şehrinde durdı, ğaribliğa varmadı. Mektebe etmek eiletmedi. Üstâd şaplasın yemedi. (65b/2-4) (yüklemi)

Ârif oldur ki Hâk Ta âlâ'ya kulluğ eyleye. (69a/1) (yüklemi)

Metinde *ki* kullanılmadan da anlam olarak *ki*'li birleşik cümle yapısına benzeyen cümleler görülür. Bu cümleler tıpkı *ki*'li birleşik cümleler gibi bir ana cümle ve bir

yardımcı cümleden oluşur. Aşağıdaki örnekte *ki*'den sonraki cümle ana cümlelerin nesnesi görevinde kullanılmıştır.

Nāgāh bu aralıkda iken görür [ki] bir laṭīf kişi gelür. (122a/7) (Tam bu sırada güzel birinin geldiğini görür)

Farsça *ki*'li yapılar korunurken Türkçe karşılığı olan *kim*'li cümleler de dikkat çekmektedir. *Kim*'li cümle yapısında tıpkı *ki*'li cümle yapısında olduğu gibi önce temel cümle ardından yan cümle gelmektedir. *Kim*'li cümleler görev bakımından *ki*'li cümle yapısıyla benzerdir. *Ki*'li yapılarda olduğu gibi *kim*'li birleşik cümlelerde de yan cümle temel cümlelerin farklı öğeleri olma görevini görür.

... ve şalavāt ol peygāberler serveri ve ālem faḥrı Muḥammed Muṣṭafā üzerine olsun kim Ḥaḫḫuṅ raḫmetine ulaşıdurisar bizi şefā atı-y-la. (61b/4-5) (zarfı)

Ve bu kitābı düzeni ve yazanı du ādan unutmayalar kim anuḅ muṭāla asından hidāyet ve kerāmet bulalar inşā'allāhu Ta ālā. (61b/11-12) (zarfı)

Ulemā iḫtilāf kılmışlardur kim rūḫ ne nesnedür? (75b/8-9) (zarfı)

Pes ḫitāb kıla kim Tanruḅuz kimdür? (79b/10-11) (zarfı)

İblis Ādem'i ayıblardı kim toprakdan yaradıldı deüyü. (80b/4) (zarfı)

Ve bir neceleri kaṭrāndan cübbeler geymiş olalar şöyle-kim derilerine yapımış ola. (71a/13-71b/1) (şöyle zarfının yerine kullanılmıştır)

Çün gece oldı, gördi-kim oğlanuḅı nürdan tāc başında ve egninde yetmiş kat ḫulle bir burāka binmiş, feriştehler şaḅında ve şolında uçmak bāḅçeleri içinde eşerler. (64b/1-3) (nesnesi)

Ve bu müşriklerüḅ bir neceleri eydürlerdi-kim bunca yüz yıldan berü ölmüş ve toprak olmuşlardur, dērlerdi. (65a/7-8) (nesnesi)

Çün minberi düzdiler, Ḥazret-i Risālet diledi-kim anı çıka. (66a/4-5) (nesnesi)

Eydeler kim ey vaḫtsüz öten ḫoros şimdiye-degin ḫanda idüḅ. (67b/1-2) (nesnesi)

Ol vaḫt-kim Ḥazret-i Risālet mi rāca çıkdı (61b/13) (vakt isminin niteleyicisi)

Ol gün-kim rūḫ ve daḫı feriştehler şaf duralar. (75b/7-8) (gün isminin niteleyicisi)

Ve anlar kim gözsüz ḫopalar ḫükm içinde zılm kılanlar olalar. (71b-3) (zamiri)

Elden geldiği miḫdārca yazam bi-smi'llāhinüḅ sevābın kim ḫiç bir müfessir böyle etmiş degüldür. (63a/8-9) (açıklaması)

Bi-smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm, ya nī başladum Tanrı adı-y-la kim ol Tanrı raḥmāni'r-raḥīmdür. (63a/12) (açıklaması)

Bu sürenüñ sebab-i nüzüli oldur kim Mekke müşriklerinüñ bir necesi dartışdılar ve şavaşdılar ve söyleşdiler. (64a/2-3) (yüklemi)

“summa kallā sayalamūna” dedügi oldur kim; Haḫ Taālā eydür: Yā Muhammed, ben kāfirlere eki dürlü ḫorluḫ ve rüsvāyılıḫ va de kıldum. (67a/3-4) (yüklemi)

Ol direk zārī zārī inledi. Şununñ gibi inledi kim dükeli şaḫābeler eşitdiler, aralarında giriv ḫopdı. (66a/5-6) (gibi edatının niteleyeni)

Cehennem ehli şol-ḫadar ağlayalar kim irinleri deniz gibi ola. (73b/6) (kadar edatının niteleyeni)

Ve daḫı ol bir kişiye şol-ḫadar ḫuvvet ve iştiḫā vère kim mecmū'ını yeje. (75a/6) (kadar edatının niteleyeni)

2.2.2. **Vaktā kim / vaktā ki ile kurulan birleşik cümleler**

Zaman ifade etmek için kullanılır. Cümleye ne zaman ki, -dığı zaman anlamları verir.

...ya nī vaḫtā kim ḫiyāmet gelse günü. (90b/13)

...ya nī vaḫtā ki denizler birbirine koyulalar, acısı tatlusına ḫarışa, dükeli denizler bir ola. (99a/4-5)

Vaḫtā ki benüm ümmetümden birisi cum'a gün veyā cum'a geçesi şalavāt getürseler, ben gendü kulaḫum-ıla eşidürin ḫiç ferişte miyāncısız. (122a/1-2)

2.2.3. **Ḫaçan / ḫaçan kim / her ḫaçan kim ile kurulan birleşik cümleler**

Zaman bildirmek için kullanılır. *Ḫaçan* kelimesi Türkçede çok eski zamanlardan beri var olan bir soru sözcüğüdür. Yabancı dillerden etkilenerek bu kelime de tıpkı *kim* gibi bağlayıcı görevi üstlenmiştir. *Ḫaçan* sözcüğüyle başlayan yardımcı cümle “-sa” şart ekini almış fiille kurulur.

Ḫaçan ḫiyāmet ḫopsa, ol ḫapular açılır. (72a/1)

Ḫaçan ḫiyāmet günü olsa, yer çekile şol adım çekilür gibi. (77b/9-10)

Ḫaçan uçmaḫ ehli uçmaḫa ve ḫamu ehli ḫamuya buyurulsalar ḫalan ümmetler daḫı cinnilerün mü'minlerine eydeler. (80a/8-9)

Pes ḫaçan ḫiyāmet güninde görse-ki Âdem peygāmberi ve anuñ zürriyetini kim şevāb ve raḫmet içinde müstaḫraḫ olmışlar, ve gendüyi göre ki 'azāb ve iḫāb içinde, pes arzū kıla. (80b/6-7)

Kaçan tevbesin şıyup gërü günâh işlese, gërü gönline bir kara benek urulur. (112a-/8-9)

Kaçan bir kul bir günâh işlese anuñ gönlinde bir igne yurdusınca delük delinür. (112b/2-3)

Kaçan kim kâfirler anı görseler, ârzü kılalalar. (80a/1)

Kaçan kim Hağ Ta âlâ bir kulını sevse Cebrâ ile emr eder. (69a/10)

Her kaçan-kim kul bir günâh işlese, anuñ gönli üzerine bir kara benek urulur. (112a-/6-7)

Her kaçan-kim Hağ Ta âlâ bulara destür vërse-kim söyleyeler. (76b/2-3)

2.2.4. Çün / çün-ki / çün-kim ile kurulan birleşik cümleler

Zaman bildirmek için kullanılmıştır. –dığı zaman, -ınca anlamlarında kullanılır.

Çün gece oldu, gördi-kim oğlançuğı nürdan tâc başında ve egninde yetmiş kat hulle bir burâka binmiş, ferîştehler şağında ve şolında uçmak bâğçeleri içinde eşerler. (64b/1-3)

Çün gözlerüm açdum, gendüzümü şol hâl içinde gördüm. (64b/10-11)

Çün minberi düzdiler, Hağret-i Risâlet diledi-kim aña çıka.(66a/4-5)

Çün şahâbeler bu sözi eşidicek, bir gezden imâmelerin yere urdılar. (66a/13-66b/1)

Çün-ki mahşer ehli bir yere dirile, Hağ Ta âlâ mecmû '-i hayvâncuqlardan kışâş ala. (79b/4-5)

Çün-ki bâliğ oldun, saña namâz ve zekât ve oruç ve hac farz eyledi (120b/6-7)

Çün-kim kurtuldılar, gërü dönmediler. (85a/8-9)

Çün-kim kurtuldılar, inanmadılar, imâna gelmediler. (84a/5-6)

2.2.5. Tâ / tâ kim / tâ hattâ / tâ haddi ile kurulan birleşik cümleler

Farsça bir takı olan tâ Türkçede bir şeyin bulunduğu, başladığı veya sona erdiği yeri veya zamanı anlatırken söze mübalağa katmak için kullanılır. Bunun dışında metinde Farsçada olduğu gibi bir şeyin sebebini açıklarken yardımcı cümleye “için, olsun diye, -e kadar” gibi anlamlar katarak birleşik cümleler yapmıştır.

Ve kâfirleri aña zebün kılavuz tâ âlem bileler. (65b/7-8)

... ferîştehler gelür, Kıbtîlerün ya nî Fir'avn kavminün oğlanlarının cânların alurlar tâ bular ta ziyeye oturalar ki hiç bunlardan birisi benî İsrâ'il'i anmamağa sebeb ola ve gendüler kaydı düşe. (86a/7-9)

Andan tağları yarattı, yer üzerine çökerdi tā kim yer karar duta, halâyıka menfa at dege. (69b/9-10)

Rivâyetde gelür ki; eger birisi yatsa üzerine şol-kadar kurbağa üşer-idi, başarı-idi kim altından çıkamaz-idi tā hattâ kişi ölürdi-idi. (84b/4-6)

Hemân-kim bunların yüzlerine yakın gelicek, ısslıkdan bunların yüzlerinin derisi kavlaya, ol kadehler dökile ve dudakları burışa tā haddî-kim üstün dudakları eşsesine çıka, ve altın dudakları burışa, göğüslerine ine. (74a/6-8)

2.2.6. Eger ile kurulan birleşik cümleler

Genellikle şart ekiyle birlikte şartı pekiştirmek amacıyla kullanılır. Bu kullanımlarında şart ifadesinin yanı sıra bazen zaman ifadesi de taşır.

Eger bi-smi'llâhınun sevâbın yazası olursam ayruq fâyideden kaluruz. (63a/6-7)

...kuru ağaca dil vèren Allah, eger ölmüşlere dirlik bağışlarsa hiç acâyib garâyib olmaya. (66b/7-8)

Su'âl eger eydürerse ârif kimdür. (68b/11-12)

Eger anuñ içinde gemiler olsa yöriyeydi. (63b/6-7)

Eger ol ağudan bir kaçre dünyâ denizlerine damsı, mecmû'ı denizler ağı olaydı. (73b/10-11)

Eger kız çoğsa ol çukura birağur-ıdı, eger oğlan çoğsa şağlar-ıdı. (100b/2-3)

Bunun dışında metinde “e” istek-gelecek zaman ekiyle kullanılmış bir örneği vardır.

Vay saña, eger amelün bulunmayup anların günâhların senün boynuna yükledüp seni tamuya gönderüp anları uçmağa vèribiyeler. (78b/8-9)

Bir örnekte de isimlerle kullanılmıştır. İsimlerle kullanımında “ister... ister...” ifadesi taşır.

Mü'minlerde ve kâfirlerde ve hayvânlarda eger yerde ve eger havâda olsun ve eger katı taş içinde mecmû'ına rızık andan deger. (63b/3-4)

2.2.7. Ne kim / her ne kim / ne-kaçar-kim ile kurulan birleşik cümleler

Farsça cümle yapısına benzetilmeye çalışılan bir başka yapı *ne* ve *kim* kelimeleriyle oluşturulmuş yapıdır.

...ya'nî bu işler olıcağ kişi ne-kim eyü yavuz amelleri ilerü vèribidi, bula cezâsın göre ve ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet gendüden şonra kodı-y-sa

ve her kim bid'at-i hasene ve bid'at-i seyyiyeyi kodı-y-sa cezāsın bula. (104b-7-10)

...ya nî her ne-kim farîzâlardan ödeyüp ilerü veribidi ve ne-kim ödemedi gerü kodı, bula cezāsın.(104b/10-12)

Ne-kim eyü amel ilerü veribidi ve ne-kim mazlemeler gendüden şonra kodı-y-sa şamusın bula.(104b/12-13)

Dağı her ne-kim ol êkinün arasında var-ısa şamusınun rahmānidur. (75b/4-5)

Hağ Ta ālā cānāverleri ve kuşları ve perilerden ve ādemlerden ayruğ her ne-kim var-ısa şamusını dère. (79b/9-10)

Mūsā gerü du ā kıldı, ne-şadar kim Fir'avn kablarında ve kab kacağlarında şu var-ısa kıpkızıl kan oldı. (84b9-10)

2.2.8. Hemān-kim ile kurulan birleşik cümleler

Cümleye “-dığı anda, yapar yapmaz” anlamı katarak birleşik cümleler yapar.

Hemān-kim bunların yüzlerine yakın gelicek ıssılıktan bunların yüzlerinin derisi kavlaya. (74a/6-7)

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından içerü dökeler, boğazlarından aşğa éne, içlerin içegülerin aşğa geçüre. (74a/8-9)

2.3. Cümle başında kullanılan zarflarla ve bağlaçlarla kurulan cümleler

2.3.1. Hakkā ki / hakkā kim ile kurulan cümleler

Metinde çoğunlukla Kur'an'daki *kallā* ifadesinin karşılığı olarak verilmiştir. Muhakkak ki, şüphesiz ki olarak tercüme edilebilir.

Kallā bal rāna alā kulūbihim mā kānū yaksibūn; ya nî hağğā ki ol kıyāmet gününe inanmayanlar yazukları gönülleri şara kıldı. (112a/4-5)

Ve dağı dēdi-ki kellā innehum 'an rabbihim yavma izīn la-mağcūbūn; ya nî hağğā kim kāfirler kıyāmet gününde Tanrınınun rahmetinden ve kerāmetinden mağrūm ve mağcūb olasıdır. (112b/9-10)

şallā inna kitāba'l-abrāri lafi iliyiyn; ya nî hağğā ki eyülerün kitābı-kim bunların eyü āmeleri anun içinde yazılmışdır, "iliyyiyn" içindedür. (13b/4-5)

2.3.2. Meger kim ile kurulan cümleler

“Ancak, yalnız, sadece” anlamları taşır.

Eytdi: Kimse için şefâ at eylemege mâlik olmayalar meger kim rahmân Tañrı destûr vère şefâ at eylemege. (75b/5-6)

2.3.3. Güyâ ki ile kurulan cümleler

O esnada duyulup görülmeyen, sonradan öğrenilen bir sözü aktarıırken kullanılmıştır.

Mücâhid kavlinde böyledür ki güyâ ki Hağ Ta âlâ eydür: Yâ Muhammed, kıyâmete inanmayanlar şol vaqt inanalar kim cânları hulķūmlarına gele. (67a/11-12)

Pes güyâ ki Hağ Ta âlâ eydür: Ey benüm Amme süresin oķıyan ķullarum... (64a/11)

2.3.4. Pes ile kurulan cümleler

Metinde en çok kullanılan kelimedir. Birden fazla anlamda kullanılmıştır. “Şu halde, öyleyse, şimdi”, “sonra, ondan sonra”, “velhasıl” gibi anlamlar taşır.

Eger Tañrı Ta âlâ dileye, andan sizün dilegünüz yerine gele. Pes Hağ Ta âlâ dilemeyince sizün dilegünüz yerine gelmez. (103b/1-2)

Çün Hağ Ta âlâ tamu ehlinün aħvâlin bildürdi, pes imdi uçmağ ehlinün aħvâlin beyân kıılır. (74b/9-10)

Vay senün cânuğa pes fırsat elde iken mazlemeden irâğ olıgör kim pâdişâhumuz üdildür, bireginün hağķı biregüde komaz. (78b/10-11)

Anuñ-içün-kim şirkden ve küfrden ulu yazuğ yoğķdur. Pes tamu âzâbından ulu âzâb yoğķdur. Pes bu cezâ aña muvâfiğdur. (74a/12-13)

Bu süre Mekke’de endi, yüz otuz üç kelimedür, pes yüz üç harfdur, kırğ eki âyetdür. (92a/2-3)

Ben eytdüm: Bunları ne nesne meşğul kııla? Pes Resülullâh eytdi: Bitilerini oğumağ kim zerre-i mişķâlleri ol biti içinde yazuğķdan ve müzdden yazılmış ola. (100b/12-13)

“Şâķıb” dedügi ol yılduzdur kim anuñ-ıla şeytâna atarlar, pes dokunup şeytâni delük delük eder. (131a/8-9)

2.3.5. *İllā* ile kurulan cümleler

Metinde “ancak, sadece”, “her ne olursa olsun, mutlaka, “yoksa, aksi takdirde” gibi birkaç anlamda kullanılmıştır.

Ya nī yā Muḥammed, degülsin sen illā bir kōrkudıcısın kōrқанlara. (91b/3-4)

Andan bu helāk olan kavmün altundan ve gümüşden ve bezekden neleri var-ısa şu taşra bıraktı; dükelini aldılar, gānīmet kıldılar. İllā Hāmāni isteyügdiler, bulmadılar. (88b/4-6)

Pes avrata eytdiler: Dīnünden dön ve illā seni oda baraguruz, dediler. Dönmedi. (126a/10)

Eger dīnünden döner-ise kovun ve illā birağun. (125a/4)

2.3.6. *Ya nī* ile kurulan cümleler

Metin bir tefsir olduğu için, müellif ayetlerin açıklamasını yaparken *ya nī* bağlacını kullanmış ve bir ayet için birden fazla açıklama yaparak ayetin ne demek istediğini ayrıntılı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

“anī'n-naba 'il- 'azīmi”; ya 'nī ol haberden dartışurlar. (64a/6)

Daḥḥāk eydür: “Kallā saya 'lamūna”; ya 'nī kāfirler anı ḥaқиқat bileler. (65b/1-2)

“sar boriden vācib āyad morg-e bī-hangām rā”. Ya 'nī vaқtsüz öten kuşun başını kesmek gerek. (67b/3-4)

Pes durduklı durduğı yerde toprak olalar; ya 'nī müşg ve 'anber olalar. (79b/5-6)

Ya 'nī, bazen kelimenin bilinmeyeceği düşünüldüğünde kelimenin hemen arkasında eş anlamlısını vermek suretiyle kullanılmıştır.

Ḥaқ Ta 'ālā uçmaқ ehlinün birisinün ileyine yedi yüz şaḥan ya 'nī ṭabaқ ḥon veribiye. (75a/4-5)

Faқīr ya 'nī derviş oldur kim anuñ hūc nesnesi olmaya. (78b/13-79a/1)

2.3.7. *Ammā* ile kurulan cümleler

Karşıtlık bildirir. Günümüzde kullanılan “ama, fakat” bağlaçlarıyla tamamen aynı işlevdedir.

“Mu şīrāt” ol yeldür kim yağdurmağa bulanmış ola; ammā henüz yağdurmadı. (70b/1-2)

Nēte-kim ḥayzı yaқın gelmiş avrata “mu şīrāt” dērler; ammā ḥayzı ēnmemiş ola. (70b/2-3)

...hemān kadehler görüne ammā kim getürdüğü bilinmeye. (75a/10-11)

2.3.8. Zīrā / zīrā ki ile kurulan cümleler

Sebeup bildirmek için kullanılır. “Çünkü” fonksiyonundadır.

Hîç tamaşuz bu maḳām ulu maḳāmdur, fenā maḳāmıdur ve gendüıyî hîç bilmeklıkdür. Zīrā varlıḳ ol vaḳt olur kim anda dilek yoḳ, faḳr tamām olduḡı maḳāmdur. (69a/2-3)

Boynuzlu ḳoyun boynusuz ḳoyundan haḳḳın ala kim dünyāda anı süsmiş-ıdı ... Zīrā Haḳ Ta ālā ādıldür, kimsenün haḳḳın kimesnede ḳomaz. (78a/6-10)

...ya nî ol ḳıyāmet güninde bir nēcelerün yüzleri aydınlı ola ve nūrlı güler ve şāz-gām ve tāze ola. Zīrā ki ol yüzler Allah yolında dürişmiş, ya nî çoḳ çoḳ secde ḳılmaḳda üzerine toz ḳonmuş ola. (97a/5-6)

2.3.9. Nēte-kim ile kurulan cümleler

Önceki cümledeki konuyla ilgili örnek verileceḡı zaman kullanılır.

Āhıretde mü minler üzerine rahmet dökiser ve ḳāfirler ol rahmetden maḳrūm ḳalşarlardur. Nēte-kim ḳadīşde gelüpdür... (63b/5-6)

Ve “ḡassāḳan”; daḡı “ḡassāḳ” içüreler. Nēte-kim ḳadīş gelüpdür kim ḳamu ehli ḳamuda şü dileseler, Haḳ Ta ālā zebānilere buyura kim bulara “ḳamīm” içürün. (74a/3-5)

2.3.10. Velikin ile kurulan cümleler

“Fakat, ama, ancak” anlamında karşıtlık bildirmek için kullanılan bir bağlaçtır.

... bundan murād ḳamu ehli ḳamuda ebed ḳalalar dēmek olur. Velikin eytmışlerdür ki; “aḳḳāb”uḡ birisi yetmiş biḡ yıldur, ol yıluḡ her bir günü dünyā yılları-y-la biḡ yıldur. (73a/8-10)

Rūḡ bir ḳaḳḳdur, ādem oḡlanlarına benzer; velikin ādem degüldür. (76b/7-8)

2.3.11. Veyāḡüz ile kurulan cümleler

“veya, ya da” anlamında kullanılan bir bağlaçtır.

Ya nî yüzi şuyın dökmiş ola ve kiminün etin çekmiş ola, ve ḡıybetin söylemiş veyā bühtān etmiş veyāḡüz yavuz gümān etmiş ola. (79a/7-8)

2.3.12. Aḡun için / aḡun için-kim ile kurulan cümleler

Önceki cümlelerin sebebinı bildirmek için kullanılmıştır. “Bu yüzden, bundan dolayı” manaları taşıır.

Bu azâb bunların günâhına muvâfıkdur, anuñ-içün-kim şirkden ve küfrden ulu yazuğ yokdur. (74a/11-12)

...kâfir dedügi bu âyetde İblîsdür. Anuñ-içün müfred lafz-ıla getürdi, cem' lafz-ıla getürmedi. (80b/1-2)

2.3.13. *Dağı* ile kurulan cümleler

Genellikle “de, da” bağlacı ya da “daha, henüz, ilave olarak” gibi anlamları olan ve zarf olarak kullanılan *dağı* metinde bu anlamlarının yanında birbirine eş olan iki ögeyi birbirine bağlamak için “ve” anlamında da kullanılmıştır.

...ya'nî yalavaç yılduzlar haqqı-cün dağı şubh haqqı-cün işbu Kur'ân-ı Kerim yalavaç endürdügidür. (101b/10-11)

Bir büyük kaba çaluyı bir yünlü koyunun yünine dolasa dağı çekse ol miskince koyunun tüsi hep ol çaluda kalur. (82a/6-7)

Denizler şoğıla dağı yerinden çıka. (99b/1)

3. Sonuç

Üveys bin Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ tarafından yazılan Amme Cüzü tefsirinin, 16. yüzyılda istinsah edilen Süleymaniye nüshasının dil özellikleri incelendiğinde eserin 16. yüzyılın ağdalı dil özellikleri yerine daha sade ve anlaşılır bir dille yazıldığı görülür. Bu sebeple kesin olarak bilinmemekle birlikte eserin yazılış tarihi 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başına kadar götürülebilir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerinin kesin olarak görüldüğü eser, kelime hazinesi, gramer yapısının yanı sıra sözdizimiyle de dikkat çeker.

Arapça ayetleri açıklamaya çalışan müellif, ayetleri daha anlaşılır bir şekilde ifade etmek adına sık sık Arapça söz ve ifadelere başvurmuştur. Bu durum, müellifin ve dolayısıyla hitap ettiği kitlenin Arapçaya hâkim olduğunu gösterir. Müellif, hikâyeleri, rivayetleri ve ayetleri desteklemek için Arapça ifadelerden faydalanmıştır. Eserin bir tefsir olduğu göz önünde bulundurulduğunda Arapçanın metinde bu kadar etkili olmasının anlaşılabilmesinin yanında okuyucunun da Arapçayı iyi düzeyde anlayabildiği söylenebilir.

Hâzâ kitâbu tafsîr-i sûra-i amma yatasâ'alûna fî kavli'l-ma'nâ. (Manası: İşte bu 'amme yetesâelûn suresinin tefsirinin kitabıdır) (63b/12)

Ol şuyı hemân-kim ağızlarından içerü dökeler boğazlarından aşığa éne, içlerin içegülerin aşığa geçüre. Na'uzu bi'l-lâhi min zâlika'l-ğâl (Manası: Bu durumdan Allah'a sığınırız) (74a/8-10)

Farsçada kullanılan ki'li birleşik cümle yapısının yanı sıra Arapça ve Farsça menşeli zarflar ve bağlaçlarla kurulan birleşik cümle yapıları da metinde çokça

kullanılmıştır. Metinde Farsça cümle yapılarının yanında bir Farsça atasözü de bulunmaktadır.

Demişlerdür ki “sar borīdan vācib āyad morg-e bī-hangām rā” (Manası: Vakitsiz öten kuşun başını kesmek gerek, demişlerdir) (67b/2-3)

Metinden alıntıladığımız cümlelerle ortaya koymaya çalıştığımız metnin cümle yapısı, Eski Anadolu Türkçesinin söz dizimi hakkında bilgi verici niteliktedir. Birbirinden farklı cümle yapılarının kullanıldığı eser, bugün kullanımdan düşmüş cümle yapılarını, bağlaçları ve zarfları göstermesi açısından önemli bir dil yadigârıdır. Metin, Arapça ifadeler, Farsça cümle yapılarına rağmen yine de kısa basit cümlelerle birbirine bağlanmış uzun cümleler, devrik cümleler ve soru cümleleriyle gayet anlaşılır bir üslupla yazılmıştır.

Kaynakça

- Atabay, Neşe; Özel, Sevgi; Çam, Ayfer (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin (1986). *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Clauson, S. Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Delice, H. İbrahim (2003). *Türkçe Söz Dizimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Demirci, Muhsin (2001). *Tefsir Usulü ve Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,
- Deny, Jean. (2012). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (Çeviren: Elöve, A. U.), İstanbul: Kabcacı Yayınevi. [Yeniden Dizilmiş Baskı].
- Derleme Sözlüğü* (1963-1982). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Doğan, Enfel (2006), “Ahlâk-ı Alâî'deki Çün'lü Birleşik Cümle Yapıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, S. 54/2 29-40.
- Doğan, Enfel (2006). *Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamidullah, Muhammed (1964). "Kuran-ı Kerim'in Türkçe Tercümelere". *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul.
- Johnson, Francis. (1852). *Dictionary Persian, Arabic And English*. London: W. H. Allen And Co.
- Junker, H. & Bozorg A. (1965). *Persisch-Deutsches Wörterbuch*. Tehran: Kamangir Publications.
- Karaağaç, Günay (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul, Kesit Yayınları.
- Meninski, F. (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae*, I-VI, (Yayımlayan: Ölmez, M.), İstanbul: Simurg Yayınları. (İlk Yayım Dc. Lxxx:1680)
- Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (2005). İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Özkan, Mustafa. “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercümelere Üzerine-1”. *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXXIX, 2010, S.115-159.
- Özkan, Mustafa ve Sevinçli, Veysi (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*. İstanbul.

- Redhouse, J. W. (1890). *Redhouse English-Turkish Dictionary*. İstanbul.
- Steingass, F. J. (1892). *Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Şan, Funda (2011). Üveys B. Hoca Osmân B. Emîr İlyâs B. Evliyâ'nın 'Amme Cüzü Tefsiri Üzerinde Dil İncelemesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şan, Funda (2012). "Üveys Bin Hoca Osman Bin Evliya'nın Amme Cüzü Tefsiri". *Journal Of Turkish Studies (Jts)*, 38, Boston-İstanbul, S.115-124.
- Tarama Sözlüğü*. (1963-1977) .I-VIII, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tiken, Kamil (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkiye Diyanet Vakfı (2005). *Kur'an-ı Kerim Ve Açıklamalı Meali*. Ankara.
- Yıldırım, Kübra (2011). Üveys Bin Hoca Osmân Bin Emîr İlyâs Bin Evliyâ'nın Amme Cüzü Tefsiri Üzerine Dil İncelemesi (Vr. 202b-268b), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yıldırım, Kübra (2012). "Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Tefsirin Üslup Özellikleri", *Turkish Studies -Volume 7/2*, P.1217-1227, Ankara.
- Zenker, J. T. (1866-1867). *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*. Leipzig: Strauss&Cramer GmbH.